

Kirekesztők, kisajátítók

Rendszerváltás Magyarországon, 1989–1998

Vitáznak a rendszerváltásban szerzett érdemeikről. Ahogy vitatkoznak minden új társadalmi-politikai rendszer kezdeti szakaszában arról: ki mit tett, milyen szándékkal, milyen eredménnyel. A korábbi korszakban. Természetesen van így. És az is természetes, hogy a múltból folyó viták nem mentesek a *jelen-érdekektől*.

Ellenálló érdek hagyománya, 1920–1990

1918–20: összeomlott a történeti Magyarország, az állam területe harmadára zsugorodott, a volt „államfenntartó” középosztályok munkalehetősége töredékre csökkent, a gazdaság teljesítőképesége a háború során megrogyant. Az új rendszer kialakításában a forradalmak kínálta utak irreálisnak bizonyultak. Megindult a felelőskeresés és az érdemgyűjtés. Kinek mennyi „hazafias” érdeme volt a régi állam védelmében, kinek mennyi felelőssége az összeomlásban. Érdekegyesülések jöttek létre, sőt frontharcos szövetség alakult. Mindez nem a változás tudományos magyarázatára, hanem az 1920 utáni maradvány-pozíciók újraszortozása érdekében. A politikai elitet és az értelmiséget nemcsak aszerint osztotta táborokba, hogy kinek milyen jövőprogramja volt a trianoni gondok, a szociális nyomorúság oldására, hanem a hatalomérdekek és a múltba visszavetített „érdemek” szerint. Hogy azután az 1930-as években utat törjön magának egy korosztály-orientált őrsegváltás, amely megunva az érdemekről vitatkozó atyák beháborúit, új, radikális megoldások felé vitte a magyar politikát.

A múltbeli – valós vagy vélt – érdemekre építgetés nemcsak elvonta a figyelmet a jelen konfliktusokról, nem-

Februárban jelent meg a Szabad Tér Kiadó tízéves történelmének dokumentumait közreadó kötet. Az 1987–1997. évek kulturális és politikai történelmének egyik sokoldalú történelemkönyve.

csak lustító meglegedettséget szült a középosztályokban 1920–30 között, de hozzájárult ahhoz, hogy az 1930 utáni évtizedekben a radikalizmusnak új, megváltást ígérő vezérei emelkedjenek ki a „múlt nélküli” fiatalok közül. Mind a politikai jobb-, mind a politikai baloldalon.

Hagyománnyá merevedett e historizáló politikai hatalmi technika. 1945-ben, majd a szovjet rendszer bevezetése után, 1949-ben, vajon nem hasonló gondolkodási reflexek erősödtek fel? Az új középosztály történelmi alapon számolt le a régiekkel. A cél: birtokba venni az állami és a gazdasági pozíciókat. Az 1944–45-ös összeomlásért, az 1920–45 közötti szociális feszültségekért a felelősséget minden téren a régi középosztály nyakába zúdította. Így indult meg a háború előtti időszak történelmének politikai ihletésű értékelése. És megindult az újonnan hatalomra jutottak – valós vagy nem valós – érdemeinek felkutatása, az ellenállók érdemeinek keresése. Szövetségekbe, egyesületekbe tömörülve természetesen. És az új őrsegváltók, mivel számuk csekély volt, megtalálták radikális szövetségeseiket a „múlt nélküli” fiatalokban és a korábban szociálisan-politikailag kiszorított társadalmi elemekben.

Az 1960-as évektől azután fokozatosan szorították vissza az 1948–56-os időszak radikális rendszerváltóit. Ez az egyik feltétele volt annak, hogy a rendszer egyáltalán működőképes legyen.

A visszaszorítottak között a korábban illegálisok, akik történelmi érdemeiket emlegették, érmeiket gyűjtötték, de a konszolidációban a régi, akciózó magatartással magukat nem érezték otthon. Sőt, balról támadták a rendszert. Hogy ezt követően – legalábbis legfiatalabb generációjuk, utánpótlásuk – 1990 után ezen „baloldali” ellenzékeségből paradox módon ismét érdemeket kovácsoljon.

A rendszerváltás első szakasza, 1989–1996

S azután jött 1989–90. S jöttek az 1990-es évek. Most, 1998-ban visszatekintve e múlt évtizedre, simítgatva az összefoglaló magyar történet szövegének utolsó fejezeteit, a nyugalom, az elégedettség s az aggodalom szavai egyaránt megfogalmazódnak bennünk.

Nyugalom, mert a jobbitó rendszerváltás első szakaszát lezárulni látjuk. Eredményesen. A rendszerváltás visszafordíthatatlanná vált (1989–1996). A politikai demokrácia intézményrendszerét, a világra nyitottságnak, az alapvető emberi jogok törvényben való biztosításának szükségét komoly politikai erő nem kérdőjelezi meg. Ahogy a piacgazdaság elkerülhetetlenségét sem. És a radikalizmusok vagy megszelídültek, vagy a társadalmi gondolkodás perifériájára szorultak. Mind a jobb, mind a baloldaliak.

Elégedettséget kelt, ha látjuk, mint törekszik a fiatal generáció a világ-gazdaság és a világkultúra kihívásait megérteni, azoknak eleget tenni. És mint igyekeznek az idősebb generációk életritmusban, gondolkodásban a piac üteméhez igazodni. Fogalmakat (piac, tőzsde, munkanélküliség), melyeket nem ismertek, gondolkodásukba beépíteni. S fogalmazzák újfent helyi szinten az ősi népi bölcsességet: az új épület alapozásához használd fel a réginek minden alkalmas követ. S fordulnak el, helyi szinten azoktól, akik inkább csak a rombolás – a szükséges vagy szükségtelen rombolás – mesterei. Voltak, maradtak.

Viktimológia, kárpótlás, kisajátítók

De jönnek elő az aggodalmak is. Vajon az átmenet békességének valóban

feltétele volt-e a kárpótlás ilyen politikai kultusza? Amikor a magyar önsajnálattal különböző társadalmi rétegek üldözéstudatát immáron egy nagy magyar viktimológiává erősítette. Amikor ma már szinte mindenki megtalálja ősei között az üldözöttet, az „áldozatot”. De természetesen nem sorolja fel azokat, akik – ha rövid időre is – az „üldözök” közé tartozhattak. Sőt: egyik időszakban – netán 1940–44-ben – üldözők, azután – 1945–48 között – üldözöttek. Vagy fordítva. Hiszen mindkét esetre található bőven példát. És most mindegyik kárpóttatja magát. Tömeglélektani elemzésre váró jelenség. Na és tárgya lehet a gazdaságkutatóknak: mennyibe kerül mindez a fiataloknak, a jövő adófizetőinek a következő évtizedekben? Mennyire sérült, sérül majd ettől a honi gazdaság – akár csak a mezőgazdaság – termelőereje. Torz tulajdonviszonyokat teremtve.

És aggodalom vezeti tollunkat, amikor látjuk: a mai középosztály másolja elődei politikai technikáit. Amikor – ez ma már történelem – azért, hogy megszerezze az új pozíciókat – éppúgy mint atyái, nagyatyái – minden elégedetlenséget az 1990 előtti középosztály nyakába zúdított és zúdít. Megtagadva azoktól a korábbi évtizedekben a működtetés, sőt az egyéni becsületesség érdemét is. Amikor – s ez is már történelem – társadalmi méretű ellenállói és üldözöttségi érdemeket adományoz önmagának, hogy kiszoríthassa vetélytársait a tényleges szakmai verseny rajtvonaláról. Kisajátít múltbeli érdemeket, hogy kiszoríthasson jelenbéli vetélytársakat. Azután értetlenül felháborodik, amikor a közösség többsége már nem méltányolja – valós vagy vélt – politikai érdemeit. És nem méltányolja politikai technikáit. Elveszíti 1990–94. évi választóinak bizalmát. S elveszítjük mindnyájan általában a többség, a nem középosztálybeliek hitét, bizalmát. Kiábrándultságot, csalódást keltve általában a politika, a közélet, a közösségi élet tiszttségviselőivel szemben.

1997–98 fordulója. Lapozgatjuk egy „rendszerátvitel” kulturális intézmény, a Szabad Tér Kiadó tízéves történelmé-

nek dokumentumait. Felelevenedik újságban, képernyőn, rádióban – a politikai választások előcsatározásai-ként is – a rendszerváltás valódi jelentősége: a politikai demokratizmus, a világra nyitottság, a piacgazdaság, a kulturális szellemi szabadság elért vívmányai. De feléled azoknak a hangja is, akik a rendszerváltás érdemeit kisajátítani akarják. Neveket, csoportokat találunk a történelmi dokumentumok lapjain, akik ma a nap egyik órájában szenvednek a szociális kirekesztők radikalizmusától, hogy a következő órában ugyanilyen kirekesztőként jelenjenek meg a politikában. Mint tették atyáik, nagyatyáik. Kirekesztők, kisajátítók. Egymást feltételező, történelmileg nemegyszer azonos társadalmi csoport tagjai.

Új konszolidáció: készségek szükségessége

Aggodalom. Aggodalom azért, mert a történelemben már többször csődhez vezető politikai technikák újraéledését látjuk. Amelyek a társadalom működőképességének elvesztéséhez, a radikális zavarkeltők előretöréséhez és a társadalom teljesítőképességének sérüléséhez vezethetnek. Aggodalom azért, mert félok, hogy mindez leplezi a – talán szomorú – igazságot: a konszolidációs politikához más készségek, képességek szükségesek, mint a taktikai bozótháborút, a szellemi gerillaharcokat magával hozó politikai forradalomhoz, vagy annak részéhez, a politikai őrségváltáshoz. Amilyen készséggel az akciózó őrségváltók, ellenállók már nem is rendelkeznek. És jön a pótcselekvés: a múltbeli érdemekre hivatkozás. Aggodalom, hogy – ismételjük – politikai és értelmiségi középosztályunk elveszíti az egész társadalom bizalmát. Ha továbbra is ki akarja élni őseitől eltanult, egymást lejárató, mindent besározó őrségváltó technikáját. Elveszítjük a társadalmi többség bizalmát, akik a rendszerváltást köznap, napi szinten – városok, falvak, hivatalok, üzemek, iskolák minden napjaiban – akarják megvalósítani.

És aggodalom azért, hogy nem vesszük észre: a közösség érdeke ma már mást kíván. Kontinentális integ-

ráció az intézményekben, világpiaci verseny minden kisüzemben, iskolában, egyéni íróasztal-munkahelyen. Versenyképesség egyéni és közösségi szinten a globalizálódó világban. Tessek kimozdulni középosztálybeli társaságainkból, s figyelni: a társadalom azt várja, hogy a középosztály keresse az állampolgári közösség és a szétszakadt nemzet életlehetőségeit a 21. században. Várja a kitörési pontok megnevezését, segítő tanácsokat a termelésben, az iskolázásban. Hol lesz a kis kultúrák helye a nagy nyelvi kultúrák között? S amikor a társadalom többsége hallja ismét felerősödni a történelmi érdemek emlegetését, amikor meséljük a féllegális összejöveteleken egymásnak adott elismeréseinket, mutogatjuk erről szóló hivatalos papírjainkat – ők tisztelettudóan bólogatnak. A többedik pohár után megkérdezik: vajon mi csak a múltunkról tudunk vitázni? Csak a régi politikában, a régi politizálási technikában vagyunk otthon? Talán takargatni kívánjuk, hogy korántsem vagyunk felkészülve az eligazodásra az új világkorszakban, a jövő felrajzolásban és az azt megvalósító szívós, építő munkában?

Elégedettség, nyugalom, aggodalom. Érzések. Figyelve e napokat, e könyv olvasása közben, mindinkább az utolsó érzés, az aggodalom lesz erősödőben.

Ki mennyi követ kapart ki?

E könyv is talán tesz valamit a reális történelem- és jelenlátásért. Azért, hogy meggyőzzön mindnyájunkat: saját történelmünkben magunk okuljunk. Ha ma is helytállót találunk abban, mit évtizeddel ezelőtt tettünk, legyünk büszkék, s meséljük róla unokáinknak, de ne kívánjunk érdemrendeket s pozíciókat. S ha valamit elhibáztunk – és mennyit! –, beszéljünk róla unokáinknak. Hogy mily esendő átélői vagyunk mindnyájan a történelemnek. Azután bízzuk a történelmi méregetést a történészekre. Ők állapítsák meg, hogy ki mennyi követ kapart ki abból a bizonyos falból. Amelynek megrázkódásához e kiadó szintén hozzájárult.

GLATZ FERENC